

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Яковлевої Олени Вячеславівни
«Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор
освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті
світового досвіду»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти

Дана дисертаційна робота розкриває цікаву і актуальну як з теоретичного, так і з практичного погляду, тему, яка позначає новий і надзвичайно перспективний напрям досліджень у філософії освіти.

Після отримання Україною незалежності, країна опинилася в ситуації фактичного мовного розколу, і виникла проблема переформатування мовного простору, необхідності вироблення державної мовної політики, надання статусу державної та офіційної мов, потреба мовного спілкування з іншими країнами. Так, проблема мовної політики в Україні стала актуальною в багатьох вимірах.

На сучасному етапі розвитку української держави мовне питання зберігає на сучасному етапі його розвитку підвищений ступінь злободенності і як власне лінгвістична проблема, і як проблема філософська, соціологічна, і як один з елементів суспільно-політичного дискурсу. Залишаються дискусійними можливі механізми врегулювання мовної ситуації на якісно новому рівні, який би дозволив досягти, з одного боку, максимальної комунікативної віддачі, з іншого, достатнього з огляду на вимоги збереження національної ідентичності й самобутності ціннісного наповнення. У контексті цих цілей і задач на порядку денному постає в якості одного з першочергових завдань поетапний перехід до багатомовності нового типу, в рамках якої виявилося б можливим поєднання одразу трьох мов – української

як рідної або однієї з двох рідних, російської і англійської – з неоднаковою мірою присутності кожної з них у формуванні цілого.

Отже, головною заслугою дисертантки є виявлення потенціалу інститутів системи вищої освіти – передусім, університетів – для запровадження багатомовності у повсякденну практику життя і професійної діяльності громадян тієї чи іншої держави. І хоча дисертантка зосередила увагу на вітчизняній системі вищої освіти, широкі порівняння з досвідом запровадження багатомовності у інших країнах світу дають підстави стверджувати, що її висновки щодо ролі багатомовності у розвитку вищої освіти мають значущість практично для будь-якої країни світу.

Тема наукового дослідження, таким чином, позначає центральну, на наш погляд, проблему з'ясування сутності феномену багатомовності як визначального у становленні нової національної мовної моделі вищої освіти в Україні за умов її дальнішої інтеграції до сучасного глобалізованого соціуму.

Мета дисертаційного дослідження чітко визначена, а згідно неї коректно сформульовані його об'єкт, предмет і завдання. Дано робота сприяє не лише розкриттю заявленої теми, але у цілому вирізняється філософською аналітичністю у вивченні проблем зростання ролі багатомовності у розвитку як системи вищої освіти, так і усього сучасного суспільства. Завдяки логічності структурування і аргументованості подачі матеріалу, оригінальній концепції, можна слідом за авторкою робити в цьому напрямі доволі далекосяжні практичні висновки, які, втім, завдяки своїй науковій обґрунтованості у даній дисертації є цілком реалістичними.

Дисертантка звертає увагу не лише на інституційні підстави таких об'єктивних трендів світового розвитку, як поширення багатомовності, але й на можливість спрямування завдяки таким підставам розвитку окремих країн. Головною заслугою дисертантки є виявлення потенціалу інститутів системи вищої освіти – передусім, університетів – для запровадження багатомовності у повсякденну практику життя і професійної діяльності громадян тієї чи іншої держави. І хоча дисертантка зосередила увагу на вітчизняній системі

вищої освіти, широкі порівняння з досвідом запровадження багатомовності у інших країнах світу дають підстави стверджувати, що її висновки щодо ролі багатомовності у розвитку вищої освіти мають значущість практично для будь-якої країни світу.

У цьому контексті окремої уваги заслуговує деякі положення наукової новизни.

У першому розділі визначено методологічні та предметні підстави здійснення дослідження. Являє інтерес для вітчизняної науки здійснений у цьому розділі дисертантою аналіз і обґрунтування багатовимірності самої проблеми багатомовності, яка є предметом дослідження багатьох наук: дисертантою «запропоноване визначення сутності багатомовності як такої невід'ємної характеристики національного мовного простору доби глобалізації, для якої властиве поєднання антропологічного, соціального, комунікаційного, аксіологічного тощо вимірів, і яка критично залежить як від соціокультурного середовища конкретного суспільства, так і від політичної кон'юнктури та державної політики. Якщо раніше багатомовність була швидше одним із способів уникнення міжетнічних конфліктів всередині локальних суспільств, то нині і, особливо, у подальшій перспективі розробка і втілення інноваційних моделей забезпечення багатомовності постає як одна з головних умов випереджального розвитку окремих суспільств за умов глобалізації» (теза З положень, що виносяться на захист).

Також у цьому розділі авторка слушно зауважує щодо специфіки «здійснення освітньої, просвітницької і управлінської політик модернізації в постколоніальних полієтнічних, полікультурних і полімовних країнах» (теза 1). Варто погодитись з авторкою, що така модернізація зумовлює «соціальні трансформації на етапі становлення і розвитку незалежності країни», які «спонукають до розв'язання гострих мовних проблем шляхом здійснення спеціальної державної мовної політики. Глобалізація висуває вимогу до такої політики дотримуватися багатомовності як принципу забезпечення

ефективного розвитку національного мовного простору, однак сама багатомовність реалізується щоразу за допомогою різних її національних моделей». Таким чином, дисерантка наголошує на поліваріантності глобальних процесів – звертаючись до конкретики здійснення політики багатомовності.

У другому розділі дисертації заслуговує на схвалення звернення авторки до проблеми визначення «світоглядного підходу до розгляду мовної ситуації в Україні з точки зору перспективи її можливого розвитку», який авторка пов’язує, зокрема, з необхідністю переналаштування світоглядних орієнтацій: «...під кутом зору не міфу повернення у певне минуле, а модернізаційного алгоритму прориву до певного майбутнього, співвіднесеного з рецепцією та імплементацією кращих інституційних надбань світового досвіду політики сприяння багатомовності у суспільстві та освіті. Належність українського суспільства до європейської цивілізації визначає не стільки спільне історичне минуле, скільки дотримання європейських принципів зміцнення, захисту і розвитку національного мовного простору» (теза 2). Тим самим, звернення до проблеми багатомовності дає можливість побачити ті елементи нашого минулого, які дають підстави будувати нову модель майбутньої України.

Слідом за дисеранткою варто визнати методологічну значущість компаративного аналізу різних національних моделей багатомовності, здійснений у третьому розділі дисертації. У цьому розділі заслуговує на схвалення «нова типологія національних моделей організації мовного простору – а саме під кутом зору тих надбань та/або прорахунків, що їх містить кожна з них, передусім – у сфері національної системи освіти». В цілому варто погодитись з тими характеристиками, які надає дисерантка відповідним національним моделям і їхньому по групуванню на дві основі групи: «стихійно-історичного упорядкування полімовного простору» та «програмно-політичного розв’язання завдання упорядкування мовного простору на засадах багатомовності» (теза 7).

Також значний інтерес являє розвинуте у четвертому розділі дисертацію положення, що «мовна проблема» в Україні загалом і, особливо, у вітчизняній сфері освіти значною мірою існує у штучних віртуально-політичній та ідеологічній формах, які використовуються в політичній боротьбі. На практиці в українському суспільстві спостерігається згода еліт і етнічних груп на використання багатомовності». З цим положенням можна полемізувати у розрізі окремих регіонів, однак у цілому по країні можна його все ж прийняти. В усякому разі, не викликає сумнівів та перспектива надання єдиної моделі багатомовності для усієї країни, яку окреслює дисертація: «В умовах мовної толерантності наявні необхідні умови з допомогою освіти здійснити відносно безконфліктний перехід у вітчизняному мовному просторі до реальної трьохмовності: українська (державна та мова спілкування україномовних громадян) – російська (мова спілкування російськомовних громадян) – одна зі світових (найчастіше студенти обирають англійську як мову міжнародного спілкування у політиці, економіці, освіті, науці)» (теза 5).

Також у цьому розділі набули конкретики намічені у попередніх розділах важливі для філософії освіти напрями вирішення проблеми запровадження багатомовності у вітчизняній системі вищої освіти. Зокрема, це положення, яке відображене у шостому пункті новизни: «...багатомовність у системі вищої освіти є ключовим чинником у контексті філософсько-освітнього пошуку балансу між ціннісним утвердженням національної свідомості та ідентичності, з одного боку, та функціонально зумовленими прагматизмом і комунікативною доцільністю, з іншого. Саме багатомовність органічно поєднує ціннісні та функціональні завдання системи вищої освіти, що дало можливість стверджувати, що сьогоднішня мовна стратегія вищої освіти в Україні є не лише ціннісно-вмотивованою, але й функціонально-обґрунтованою».

Слід також підтримати спрямованість дисертанта до утвердження статусу соціальної філософії як загальної теорії щодо досліджень, які стосуються певної сфери або виміру життя суспільства як цілого.

Дана докторська дисертація презентує попри звернення авторки до численних і різнопланових результатів спеціальних гуманітарних та соціальних досліджень, а відповідно й попри певну складність дослідницького завдання, доволі простий і доступний спосіб викладу авторських позицій. Це є великою заслугою авторки, адже ця простота є результатом філософських узагальнень, які сприяли виявленню спільної сутності у тих елементах, які утворюють єдину багатовимірну структуру предмету дослідження. Слід звернути увагу на достатню наукову обґрунтованість та вагомість авторських висновків, що підкреслює фундаментальність та концептуальну новизну підходу у вирішенні обраної проблематики. Таким чином, дисертаційна робота відзначається ретельно науково опрацьованим змістом, логічним структурним викладом, узгодженістю концепції і висновків.

Дослідження О.В.Яковлевої має свою теоретичну і практичну цінність, яка полягає у можливості застосування його результатів при розв'язанні низки проблем філософсько-освітніх та державно-політичних практик в Україні. Концепція дослідження може сприяти формуванню нових підходів до стратегій освітнього, мовного, гуманітарного розвитку держави. Можна погодитись з авторкою, що окремі положення доцільно використати для внесення корективів до державної мовної та гуманітарної політики з метою їхнього наближення до реально існуючого стану справ і модернізації. Конкретні результати, отримані в ході дослідження, можуть бути представлені у вигляді нормативних курсів для студентів вітчизняних і зарубіжних ВНЗ, а також використані при написанні підручників та навчальних посібників для ВНЗ. Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання таких дисциплін і курсів як «Філософія», «Філософія освіти», «Соціальна філософія», «Філософія мови» тощо.

Висновки наукової розвідки можуть бути враховані при формуванні державних програм щодо формування демократичного суспільства, удосконалення вітчизняної системи освіти та підвищення соціальної ефективності державного регулювання освітніх процесів.

Дисертаційне дослідження О.В.Яковлевої вирізняється як глибокою компетентністю у політологічному, культурологічному, історичному, лінгвістичному, соціологічному дослідженнях феномену багатомовності, так і сміливими і обґрунтованими соціально-філософськими узагальненнями і вдалою концептуалізацією результатів цих досліджень.

Результати наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображені у наукових публікаціях автора, пройшли достатню апробацію і доповідались на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань:

По-перше, недостатньо експлікованою є теоретична позиція авторки щодо понятійного поля, у якому виникає поняття багатомовності. На наш погляд, дослідження тільки виграло би, якби дисерантка звернулася до концепції мовних ігор Людвіга Вітгенштейна. З одного боку, концепція Вітгенштейна покликана концептуалізувати значно ширше коло сфер культури, ніж природне мовне середовище, але з іншого – саме ситуація багатомовності, на наш погляд, має бути найбільш органічним втіленням ідеї Вітгенштейна щодо плюральності мовних ігор. Жодна з природних мов не має виняткових лінгвістичних переваг перед іншими: кожна являє собою самодостатню мовну гру, яку або вмієш прийняти і тоді можеш скористатися усіма перевагами, які вона надає – або не вмієш і тоді ці переваги тобі не лише не доступні, але й не зрозумілі. Тому нам видається, що у цьому напрямі дослідниця ще має певний методологічний ресурс, який вона може опанувати у майбутньому.

По-друге, у зв'язку з першим зауваженням виникає наступне – модель мовних ігор можна розглядати не лише як методологічну основу для теоретичного дослідження феномену багатомовності, але і як складову методології здійснення самої освіти у режимі багатомовності. На нашу думку, так можна якщо не уникнути, то хоча би пом'якшити певні неминучі політичні чи навіть ідеологічні чинники, які здійснюють свій не завжди позитивний вплив при запровадженні багатомовності у освітній процес. Так, завжди одна мова виявляється основною – чи то як «рідна», чи то як «державна», чи то як «регіональна», чи ще завдяки якихось преференцій. Дидактичне застосування ідеї мовних ігор знімає напругу домінантності однієї мови над іншою.

По-третє, авторці варто було би все ж чіткіше відрізняти прояви багатомовності успадкованої, природної, зумовленої об'єктивною полікультурністю суспільства, та багатомовності штучно запроваджуваної, так би мовити у режимі політики мультикультуралізму чи інших прагматичних мовних державних стратегій, про які слушно зауважує авторка. У другому випадку потрібні значно більші організаційні зусилля, або й навіть спеціальна ідеологія із пропагандистським супроводом. Наприклад, широке запровадження вивчення англійської мови в Україні має під собою переконливі політичні мотиви – європейську інтеграцію, міжнародну підтримку України США і Великою Британією у ситуації агресії сусідньої країни. Однак, хоча ці мотиви чинні для більшості населення України – все ж не для всіх. Також слід враховувати, що між бажанням наблизитися до англомовного світу та практичним вільним володінням англійською мовою – дуже велика дистанція, подолання якої потребує значних освітніх зусиль і часу. У будь-якому разі, англійська мова не є рідною для жодної з етнічних меншин в Україні, на відміну від російської, яку авторка називає другою у своїй моделі трьохмовності для України.

По-четверте, попри наявність спеціального параграфу у другому розділі дисертації, присвяченого проблемі «Регіональний, європейський,

глобальний освітні контексти еволюції українського національного мовного простору», освітній контекст проаналізовано без всебічного урахування ціннісно-світоглядних характеристик вітчизняного мовного простору. Саме у ціннісно-світоглядному аспекті, на нашу думку, слід розрізняти глобальний, національний та регіональний рівні впливу на функціонування мовного простору. Адже саме у такому аспекті можна говорити про множинну ідентичність сучасної людини, яка усвідомлює себе водночас представником певної локальної спільноти, громадянином і представником глобалізованого людства. Саме у ціннісному вимірі має бути досягнуте безконфліктне узгодження інтересів та потреб особистості – тоді багатомовність стане невід’ємною характеристикою світогляду сучасної людини, а не лише однією з прагматичних стратегій, як це переважно має місце зараз – і не лише в Україні.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову вартість дослідницької праці дисидентки.

В цілому ж дисертація Яковлевої Олени Вячеславівни є самостійним і завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мету дослідження – визначення сутності, особливостей прояву та детермінаційних зв’язків багатомовності українського суспільства у її взаємозв’язку з процесами реформування національної системи вищої освіти в Україні – успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідження, яке є філософсько-освітнім за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, у дисертації здійснено масштабні і концептуальні узагальнення здійсненого раніше іншими дослідниками щодо зазначеної проблематики, на основі цього авторка відкриває новий напрям у філософії освіти – а саме пов’язаний зі спеціальним філософським дослідженням перспектив запровадження нової

моделі багатомовності (на основі українсько-російсько-англійської трьохмовності) вітчизняної вищої освіти в умовах глобалізації.

Текст та зміст дисертаційної роботи є таким, що дозволяє зробити висновок, що її автор є науково зрілою і компетентною особистістю, здатною не лише продукувати та належним чином презентувати нові ідеї, але й під час розгляду суперечливих моментів наукової проблематики виявляти її евристичний потенціал.

Подана до захисту дисертація Олени Вячеславівни Яковлевої «Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду» виконана самостійно, в академічному стилі, відповідає п. 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567, а її авторка цілком заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти.

Доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії та політології

Інституту гуманітарних наук НУДПС України

Л.С.Воробйова

